

Mezey Barna¹

Választásokról, nyilvánosságról, egyenlőségről (Politikai követelések az 1843. évi börtönügyi javaslat előkészítésében)

„Bármely cselekvés vagy mulasztás csak annyiban tekinthetik büntettnek és vonathatik büntetés alá, a mennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény” – szól a büntettekről és büntetésekről szóló 1843. évi törvényjavaslat² első szakasza. A *nullum crimen sine lege* elvének politikai-alkotmányossági tartalma az egyén alkotmányos szabadságát garantáló elvi tétel, Szabó András szavaival élve a „kötött törvényhozói kéz” gyakorlata.³ Az a konstitucionális princípium, hogy csak a népszuverenitást megtestesítő népképviselői szerv által alkotott törvény állapíthatja meg, mely cselekmény büntetendő, nos „ez a legnagyobb személyes szabadsági biztosítéka az alkotmányos állam polgárainak”⁴. Ez a mindent átható elv, kiegészülve a személyi hatályra vonatkozó szabállyal (hogy tudniillik „ezen büntető törvénykönyv szabályai alá tartoznak Magyarországnak s az ahhoz kapcsolt részeknek minden lakosai”), a törvény előtti egyenlőség alapfeltétele volt. A börtön ebben a felfogásban a polgári átalakulás sajátos tükré volt, és egyben bizonyosság az alkotmány sáncainak feszegetéséről. A büntetőjog reformja olyan társadalompolitikai alapköveteléseket fogalmazott meg, amelyek ekkor már nyugaton általánosan bevett garanciális alapfeltételként szerepeltek a kodifikációban, a reformkori magyar társadalomban azonban merész kérdésfelvetésnek, forradalmi célkitűzésnek, a „hatalom és a rendi struktúrák irányában valóságos provokáció”-nak

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék. Kapcsolat: mezeyb@ajk.elte.hu.

² Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése (a továbbiakban: *Jelentés 1843*). Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843. A/ Első rész. A büntettekről és büntetésekről (a továbbiakban: Btk. 1843).

³ Szabó András: Deák Ferenc büntetőjogi nézetei. In Szabó András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete*. Budapest, Akadémiai, 2003. 28.

⁴ Fayer László: *A magyar büntető törvény kézikönyve. I.* Budapest, Franklin Társulat, 1900. 125.

bizonyultak.⁵ A tömlöc ugyanis, nem kevéssé a *primae nonus* alapvetéséből fakadóan, a nemesi szabadság védelmének sarkalatos joggá emelésével – egyes rendkívüli eseteket leszámítva – a közrendűek büntetése volt, oda nemesember kivételképpen kerülhetett. Az 1843. évi tervezetek azonban nemhogy nem tettek különbséget közrendű és nemes között, de kifejezetten deklarálták a státuspolgárok egyenjogúságát. A magányrendszer elvének gyors és viszonylag zökkenőmentes elfogadása is ennek igazolásául szolgál. Ebben a rezsimben „a’ rabok közt, minden tekintetben még tökéletesb egyenlőség van, mint van a’ társaságban”.⁶ Az elvi tétel gyakorlatra váltása a részleteken múltott.

*

A börtönügyi alválasztmány a fogoly (fogság, fogház) és a rab (rabság, börtön) definitív megkülönböztetéséről szóló vitát az egyenruha bevezetésének propozíciójával kezdte. A Választmány vélekedése szerint az egyenruha ugyanis „nagyhatású a bűnösökre általában”. Az alválasztmány javaslata szerint a raboknak egyenruhát kell viselniük. A vita jellegzetes vonása, hogy azt nem elsősorban a biztonság szempontja (a szökés nehezítése) dominálta (bár arról is szó esett), hanem az egyenlőségé.

A tárgyalás során Olgyai Titus világosan fogalmazott: „Az egyformaság tekintetéből egyenlő ruhát kívánna adni a gazdag és szegény között nem lehet különbséget tenni”.⁷ A vita egyszerre szólt a börtönök belső rezsimjének szigorúságáról – melynek része a szabványegyenruha – és a társadalmi egyenlőségről, amely a bűnelkövetőket nem származásuk, hanem elkövetett tettük alapján büntette volna. Erről döntött a választmány, amikor rögzítette, hogy „különösen a bűnösök gazdagabb és míveltebb részére [...] a saját tisztességes öltözetének megtartása által, a hatás alól kivonatnék”.⁸ Klauzál nehézséget látott abban,

⁵ Balogh Elemér: A modern büntetőjog és a polgári átalakulás kapcsolata. In Balogh Elemér – Sarnyay Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2004. 189.

⁶ Szemere Bertalan: *Terve egy építendő javító-fogháznak a’ magány-rendszer’ elvei szerint*. Kassa, Werfer Károly, 1838. 11.

⁷ Az 1840-diki 5-dik törvénycikkely által kiküldött országos választmány ülése. November 19-dikén. Az országos bizottság jegyzőkönyvei (az úgynevezett Szalay László-féle feljegyzések – a továbbiakban: *Feljegyzések 1843*). IV. In Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. Budapest, MTA, [1842] 1902. 274.

⁸ Az országos választmány XIX-ik ülése November 19-én 1842-ik esztendőben. Az országos Választmány I-ső ülése december 1-ső napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött és folyó 1841-ik év November hónap 28-ra összehívott országos Választmány üléseiről*. (Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel

„ha a rabokkali bánásmód akár a törvényhatóságok, akár a kerületi börtönökben legyenek, egyenlő nem lenne”.⁹ Bezerédy István az egyenruhát pártolva annak sanyarítás jellegét hangsúlyozta.¹⁰ Vay Miklós „a leglealacsonyítóbb büntetésnek nézi a rab egyenruhát”.¹¹ Palóczy László vehemensen védte az előkelőbbeket, tiltakozva az egyenruha ellen, amely szerinte „a tehetősebbekre sanyarítás, a szegényebbekre nézve beneficium” lenne.¹² Andrassy gróf egyenesen büntetést látott benne (különösen, hogy többen Deák indítványa nyomán helyeselték, hogy akinek nincs megfelelő ruhája, annak a köz költségén biztosítsanak, aki pedig tehetősebb, az fizesse meg az egyenruha árát¹³). Andrassy szerint a *status* céljával a rabruha nem összeegyeztethető, hiszen ez a büntetés sanyarításának költség-növeléssel párosított formája lenne.¹⁴ Végül is a választmány döntése kizárta azt a javaslatot is, amely a fél évnél rövidebb tartamra ítéleteket az egyenruhaviselés kötelezettsége alól kivonta volna.¹⁵ Deák Ferenc eredeti értelmezése szerint a rabruha kötelező viselése egyfajta határozott különbségtétel lett volna a rabság és a fogság között.¹⁶ Az országos választmány végül az elítéltek és letartóztatottak között húzta meg a választóvonalat, határozottan képviselve az elítéltekre vonatkozóan az egyenlőség elvét.

Az egyenlőségvita a munkáltatás szabályozása során újra felerősödött. Abban a nagy többség egyetértett, hogy a börtönrendszer melletti döntést követően a munkáltatás elvét is deklarálni szükséges. Nézeteltérés a kényszerített munka körül formálódott. Deák Ferenc a semmittevés elleni szert látta benne, ezért támogatta a munkáltatás elvének kimondását.¹⁷ Ellenezte ellenben a kényszerített dolgoztatást, mondván, Európában mindenütt az állam kötelessége a rab eltartása.¹⁸ Teleky László gróf szerint „kilencz tized része rabjainknak munkakerüléből áll, ezekre nézve igen hasznos következésű lenne a dolgozás”.¹⁹ Máshol határozottan állította, hogy „a magyar kondás, kanász, ha börtönbe kerül, önként soha nem fogna dolgozni”, ezért ragaszkodott a kötelező munkáltatás elvének

válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének D/ melléklete (a továbbiakban: *Jegyzőkönyv 1843*). Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843. 41.

⁹ *Feljegyzések 1843*. (1842. 11. 19.) 275.

¹⁰ Uo. 274.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 275.

¹³ Uo. 274.

¹⁴ Uo.

¹⁵ *Jegyzőkönyv 1843*. (1842. 11. 19.) 41.

¹⁶ *Feljegyzések 1843*. (1842. 11. 19.) 274.

¹⁷ *Feljegyzések 1843*. (1841. 12. 14.) 212.

¹⁸ *Feljegyzések 1843*. (1842. 11. 18.) 273.

¹⁹ *Feljegyzések 1843*. (1841. 12. 13.) 210.

rögzítéséhez.²⁰ Tihanyi Ferenc és Olgyai a kényszerített munkát büntetésnek tekintették.²¹ Zichy ezzel szemben kedvezésként értelmezte a munkalehetőséget a magányrendszerben.²² A munkáltatásról kialakult szóváltás mellékágaként bukkant fel ismét az egyenlőség kérdése. A személynök kifejezetten követelte, hogy „a ki otthon dolgozni szokott, dolgozzon itt is. A ki a reá tett költséget megtérítheti, az lehet dolog nélkül”.²³ A javaslatnak két olvasata is van. Az egyik gazdasági: ezen érvelés alapján a börtönmunka tulajdonképpen csak azért van, hogy a tartási költségeket valahogy csökkentse az elítélt. A másik, pártosabb, hogy a nemesebbet, az előkelőbbet, aki eddig soha nem dolgozott, nem végzett fizikai munkát, mentesítsék e teher alól. Aki korábban jobbágyként, iparosként töltötte életét, folytassa a börtönben is. Egyik sem állt a reformok irányában, különösképp nem a törvény előtti egyenlőség követelésének szolgálatában. Végül a szabályozásba olyformán került be a munka, amelyet a rab és fogoly „értelmi felfogásának kisebb vagy nagyobb fokozatához” igazítva, a fogvatartott „korához, neméhez és erejéhez képest” kell megállapítani.²⁴ Bár az eltérő életerőre, ismeretekre, állóképességre hivatkozva többen támadták a szakmányt (normát), a többség kitartott mellette.²⁵

**

Az ellenzéki programcsomag egyik markáns követelése volt a népképviselő, azaz az általános (széles) választójogon alapuló reprezentatív döntéshozó szervhez telepített legfelsőbb akartnyilvánítás lehetőségének megteremtése. A népképviselő újfajta legitimációs igényt fogalmazott meg a rendi képletekkel szemben: a népszuverenitás kifejezését. Önmagában a választás nem volt idegen a rendi gondolkodástól, hiszen úgy a vármegyei tisztújításokon, mint a *diaetális* követi megbízások esetében a nemes közösség voksolás útján juttatta hivatalba a tisztségviselőket (alispánt, kapitányt, esküdteket, jegyzőket), illetve a követeket. A törvényhatósági önkormányzatnak magától értetődő intézménye volt a választás és a szavazás.²⁶ A népképviselői gondolat azonban a rendi struktúrák lebontása irányába hatott, hiszen a választójogi feltételek teljesülése esetén nemesi

²⁰ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 14.) 212.

²¹ *Feljegyzések 1843.* (1842. 11. 18.) 269.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 11. 19.) 41.

²⁵ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 11. 21.) 43.

²⁶ Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Budapest, KJK, 1971. 47.

származástól függetlenül juttatta az arra érdemesnek találtakat választójoghoz. A népképviselő eszméje kinyitotta a voksolás lehetőségét a közrendűek irányába. És ez az irány hamarosan felvetette az önkormányzati és államapparátus legkülönbözőbb pontjain is a választás lehetőségét. Amikor a rendi erők egy része ezzel szembeszállt, ősi pozícióit védelmezte, nemesi előjogait a társadalom nagy többségét kitevő jobbágysággal szemben. Amikor a rendi reformellenzék különböző javaslataiban a választás lehetőségét igényelte, az alkotmány sáncainak kiszélesítéséért szállt harcba. A választási elv jelszóvá vált, szimbólummá nemesedett a reformkori politikai küzdelmekben. Nem véletlenül a büntető javaslatokkal kapcsolatban is előkerült.

Az országos választmány első ülésnapján, 1841. december 1-jén ügyrendi vitákra került sor. Ezek egyik sarkalatos polémiája lett a jegyzőkérdés. Deák kezdeményezése²⁷ nyomán az országos választmány több tagja támogatta és szorgalmazta a választmány dokumentumainak kezelésére, a jegyzőkönyvek, iratok rendezésének, vezetésének felelőseként egy vagy több jegyző választását. A javaslat mögött két határozott célkitűzés rejtett. Az egyik a polgári parlamentekben szokásos gyakorlat meghonosítása, amely a jegyző állását a titkárnál vagy írnoknál érdemibbnek tekinti, s nem hivatalként, hanem megbízatásként értelmezi. A másik szempont pedig a választás volt, amely a későbbiekben is többször felbukkant, és az ellenzék felfogásában egyfajta demokratikus tartalmat hordozott, és a választmányt elnöklő országbírói megbízásból folyó származtatott tekintély helyett a többségben gyökerező bizalom kifejeződésében látta a felhatalmazottság erejét. (Az ellenzéknek további szempontja volt, hogy egy esetleges választás esetén valószínűbbnek tűnt a feladatnak vármegyei követre mint főrangra testálása, ami esetleg növelhette volna a radikálisabb követi jelenlétet a választmányban.) A változtatásokat pártoló ellenzéki állásponttal szemben állt viszont a tradicionális tekintély, az országbíró, a személynök és a konzervatívok által képviselt közjogi álláspont, amelyet Vay báró úgy fogalmazott meg tömören, hogy „a százados szokást nem lehet törvény nélkül megváltoztatni”.²⁸ Ez az indoklás a történeti alkotmány interpretálását is jelentette: egyfelől az országgyűlési „százados szokások” törvényerejét hangsúlyozta, másfelől jelezte már az ilyen gyakorlatok megváltoztathatóságát törvény által. Ez a gondolkodás a törvényhozás tartalmának módosulását jelzi: a *Hármaskönyv* törvényrontó tételével szemben mintegy az alkotmányos praxis megváltoztatására is képes legfelsőbb aktusnak tétellezi az országgyűlés törvényalkotó akaratát.

Az országbíró szerint „századok óta gyakorlott szokás, hogy az országos választmányokban az ítélmester vigye a pennát”. A polémia láthatóan

²⁷ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 01.) 184–417.

²⁸ Uo. 188.

nem a tartalmi kérdésre, a legitimációra koncentrált, hanem processzuálissá téve a problémát a szokás erejének és az újítás lehetőségeinek összevetésére szorítkozott. Palóczy László, Borsod vármegye követe a választás lehetőségét arra vezette vissza, hogy magát az országos választmányt is választotta az országgyűlés, ezzel szemben Zsedényi Eduárd Szepes vármegyéből arra hivatkozott, hogy azt megtehetette a diéta, de mivel direkt határozattal az ítélmesteri tollvivői gyakorlaton nem változtattak a karok, ezt a választmány sem teheti meg utólag.²⁹ A többség kitartott amellett, hogy fölösleges jegyzőt választani, amikor rendelkezésre állnak az ítélmesterek:

„régí szakadatlan gyakorlat szerint mind ország gyűlésén, mind ennek jellemét magán viselő országos választmányokban az oda kinevezett ítélmesterek voltak a tollvivők. Ezt a gyakorlatot a legközelebbi országgyűlés sem változtatta, sőt kebeléből a legfontosabb tárgyakra nézve kiküldött három rendbeli országos választmányokban az ítélmestereknek jegyzői eljárását kérdésbe sem vevén, azt folyamatosan elismerte; – és erősítette az által, hogy hogy éppen változásokat hozván be – a jegyzőre nem rendelkezett, a fennálló szokást hagyván meg, melly százados gyakorlaton gyökerezett, s e honban törvény erővel bíró szokást törvényen kívül nem lehet, nem tanácsos tetteleg megváltoztatni.”³⁰

Deák Ferenc indítványai nyomán többször is ismételt vita kerekedett a választási kérdés kapcsán. A jegyzőválasztási polémia után az alapelvi kiküldöttség esetén, majd az alválasztmányok kiküldése során is. Az alapelvi kiküldöttség választása vagy kinevezése kapcsán újfent kiújult a vita. Deák a bizottságot ismét csak választás útján kérte kiválasztani, gróf Károlyi György pedig megismételte a jegyzőválasztásnál már használt argumentumot: a választás intézménye „a közbizodalom kinyilatkoztatása”.³¹ Míg azonban a jegyzőválasztásnál az ítélmesteri funkció feladatkörének megváltoztatása is az argumentálás fókuszába került, itt csupán a választmány megválasztásáról mint processzuális kérdésről esett szó. Ez a korábbiakhoz képest jelentős (ugyanakkor egyben szimbolikus) változtatás is lett volna a bevett ügyrenden, mert mint az ellenérvelők mondták, „az eddigi folytonos szokás szerint az alválasztmányi tagokat az elnök nevezte ki”. Az országos választmány ebben a kérdésben is tartani kívánta magát a hagyományhoz, és követni az „évszázados” gyakorlatot. Így végül is elvetették a választási elvet, és a választmány „az elnökileg lett kinevezésben ezúttal is megnyugodott”.³² Majláth György országbíró azzal érvelt, hogy olyan arányokra van szükség, amelyeket választással biztosítani nem lehet, ezért maradt az eddigi gyakorlat mellett, és ő kívánta

²⁹ Uo. 187.

³⁰ *Jegyzőkönyv 1843.* (1841. 12. 01.) 3.

³¹ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 01.) 188.

³² *Jegyzőkönyv 1843.* (1841. 12. 01.) 5.

megnevezni a tagokat.³³ A választmány az országgyűlésnek küldött jelentésében³⁴ egyértelművé tette, hogy az eddig divatozott gyakorlatnál maradván, a fentebbi pontok egyikét sem fogadta el.

Ezt követően már nem is volt kérdés, hogy az országos választmány 1842. január 3-ai ülésén létrehozott alválasztmányok sem választással jöttek létre, jól-lehet a bontakozó demokrácia és képvisleti elv jegyében többen javasolták ezt. Végül az alválasztmányok is „kiküldettek” a konkrét törvényszövegek kimunkálására. Egyet a börtönrendszert tárgyaló törvény elkészítésére és egy másikat a büntettek és büntetések, valamint a bűnvádi eljárás kidolgozására és szabályozására.³⁵ A szabadságvesztés áttörése olyan jelentősnek tűnt, hogy arra külön bizottságot állítottak fel és külön törvényjavaslatot vártak. Szalay tolmácsolásában jól érzékelhető ebből a munkamegosztásból, hogy a büntető anyagi jog és a büntető törvénykezés szerves egysége olyan magától értetődő volt, hogy külön törvényjavaslatban sem gondolkodtak még ekkor: az anyagi jogot a „bűnvádi processus” részeként tételezték.³⁶ Az országos választmány jegyzőkönyvei szerint „két alválasztmány küldetett ki, ahoz, mely a bűnök és büntetések s az eljárást tárgyaló törvénykönyvet szerkesztendi”.³⁷

A börtön lényegéből következően a választási elv magában az intézményben és a róla szóló szabályozásban nem fordul elő. Mégis, a viták során egy vonatkozásban, a börtönigazgatást érintő kérdés kapcsán szóváltás tárgya lett. Hosszú vita folyt a költségek okán (is) a börtönök igazgatásáról és felügyeletéről. Ennek mellékága volt a Helytartótanács szerepvállalásának mértéke. Az országos választmány elfogadva Deák kiinduló javaslatát arról döntött, hogy „a helytartó tanácsnál állíttatnék egy centrális commissio, mely mind a kerületi börtönökre, mind a törvényhatósági börtönökre ügyeljen”.³⁸ Az ellenzék azért szorgalmazta a központi ellenőrzést, hogy biztosítékot építsen a kialakítandó rendszerbe a kerületenként felállított, de még inkább a törvényhatóságokhoz kötődő büntetés-végrehajtási intézetek egyöntetű működtetésére. (Ezzel áttételesen az egyenlőség garantálására is sor kerülhetett volna, mert ez a kormányzati ellenőrzés érthette volna el azt, hogy valamennyi intézetben azonos mércével mérjék a fogvatartottakat, és azonos módon bánjanak velük.) A Helytartótanács kebelében létesítendő, hat tanácsossal és annak segédigazgatási személyzetét jelentő szolgálattevőkkel kialakított, „kirekesztőleg e tárggyal foglalatostkodó”

³³ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 02.) 194.

³⁴ *Jelentés 1843.* I. 3.

³⁵ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 01. 03.) 34.

³⁶ Szalay László: Előszó. In Carl J. A. Mittermaier: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, Heckenast, 1843. v–vi, ix.

³⁷ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 01. 03.) 34.

³⁸ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 14.) 215.

biztosság kiküldése eredményeképpen megvalósítható lett volna „az összes börtönrendszerre felügyelni”.³⁹ Némi polémia kerekedett abból a javaslatból, hogy a bizottság tagjait a törvényhatóságok által jelölt szakértői körből választhassa ki a Helytartótanács vagy az uralkodó. Ez a szintén Deáktól származó⁴⁰ indítvány is a szokásos kormány-vármegye csörte sorsára jutott. Végül is a többség elfogadta az érvelést, miszerint nincs arra példa, hogy központi kormányzásokhoz valamiféle választások közbenjöttével nevezzenek ki hivatalnokokat.⁴¹ Az országos választmány sommásan elutasította a javaslatot, így különvéleményben fogalmazhatták meg Deákék legalább a Helytartótanács éves jelentési kötelezettségét a börtönállapotokról.⁴²

A nyilvánosság régi időktől fogva a kommunikáció, a hatalmasoknak a széles társadalomhoz közvetített üzeneteit szolgáló eszköz volt. Kezdetben a nyilvános ítéletvégrehajtás, majd az *inquisitorius* eljárás elterjedésével meghonosult nyilvános ítélet-végrehajtás, a hóhérok és törvényszolgák *executiói*, a „másoknak jó példákra” eszközölt büntetések valójában a büntető igazságszolgáltatást gyakorlók (a hatalom birtokosainak) deklarációi a bűncselekményekről, a bűn és a büntetés kapcsolatáról, a bűnhődésről. A vármegyei közgyűlések nyilvánossága az arra jogosultak, a vármegyei nemesek számára a közösséghez tartozást, az egyenrangúságot, a döntésekhez való hozzájárulás lehetőségét jelképezte. Az a nyilvánosság azonban, amely a sajtóban a negyvenes évekre kialakult, kitágította ezeket a kereteket, és immáron mindenkire szólt, aki műveltsége révén (olvasni tudás birtokában) igényelhetette, tájékozódási szükségletei alapján pedig kereste és akarta az információkat. A sajtó nyilvánossága és a vele párhuzamos, folyamatosan a társadalmi diskurzus napirendjén tartott törvényhozási nyilvánosság az ellenzék erős fegyverévé lett a polgári átalakulásért vívott küzdelemben. Aligha véletlen, hogy a nyilvánosság a büntető javaslatok tárgyalásakor is szóváltás tárgya lett.

1841. december 1-jén, az országos választmány első ülésnapján az ügyrendi viták keretében került sor a nyilvánosságvitára is: „indítványba hozaték, hogy a választmányi ülések nyílt ajtóknál tartassanak”. Bezerédy Miklós veszprémi kanonok volt az, aki kezdeményezte a nyilvánosság intézményesítését az országos választmány tárgyalásaira. Deák nyomban a javaslat mellé állt, mondván, a nyilvánosság nyilván kényelmetlenséggel jár, de annak kizárása annál nagyobb kárral. Az ellenzéknek alapvető érdeke volt a nyilvánosság biztosítása, hiszen számára

³⁹ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 11. 28.) 52.

⁴⁰ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 14.) 215.

⁴¹ *Jegyzőkönyv 1843.* (1842. 11. 28.) 52.

⁴² *Jegyzőkönyv 1843.* (1843. 03. 16.) 94.

kommunikációs csatornát nyitott az érdeklődők felé, nem is szólva az „országgyűlési ifjúságról”. Deák a nyilvános tárgyalások előnyeit foglalta össze: „a jóra előre kell előkészíteni a nemzetet, egy részit a hallgatóknak a mi indító okaink fogják a mi vélekedéseinkre bírni.” Klauzál Gábor kezdte el értelmezni a nyilvánosságot: aktív (tanácskozó) és passzív (hallgató) módszerre osztva. Dessewffy Aurél a részletes jegyzőkönyvek kinyomtatásában látta értelmét a nyilvánosságnak, melyből mindenki tájékozódhat.⁴³ Eötvös József fejtette ki leghatározottabban a nyilvánosság reformerek által értelmezett lényegét: „A sajtószabadság nálunk nem létezik, annak hiányát a nyilvánosság által kívánja lehetőségig kipótolni.”⁴⁴ A többség azonban elvetette az indítványt, arra hivatkozva, hogy példátlan a választmányok történetében a nyilvános tárgyalás.

A kodifikációs vita mélységére jellemző, hogy a formális, szokásokra történő hivatkozásokon túl érdemi érvekkel is megpróbálták alátámasztani a zárt tárgyalások melletti döntést. Az országbíró azzal érvelt, hogy az üléseken csupán javaslatok készülnek, a döntés nem jelenti egyben annak megvalósulását is. Korai tehát ezek hozzáférhetővé tétele a nagyközönség számára. Mások a tárgyalások megháborítása, a közbeszólások, zajongások zavaró hatására hivatkozva elleneztek a publicitást. Az argumentációhoz tartozott a hallgatóság „ítéletmondása”, elítélő vagy helyeslő álláspontjának kifejezése a vita során, mivel ezek befolyással lehetnek az előadók megfontolásaira. Hivatkoztak arra is, hogy a vélemények formálását, a konszenzusok kialakítását is akadályozza a nyilvánosság, hiszen a közönség előtt tett kijelentéseket nehezebb megváltoztatni, visszavonni, megmáskítani. Így a laikusok elé vitt érvelés lényegében megakadályozná a valós polémiát. Az egyik leglényegesebb ellenérv azonban a szakterminológia megállapítása kapcsán is izgalmas szempontot hangsúlyozott: a bizottság vitáin történik meg a fogalmak tisztázása, s a „fonákul felfogott eszmék, elferdített nézetek a czélba vett fogalmak igazítása helyett az ellenkezőt eszközlik”.⁴⁵ (Báró Jósika szerint inkább komolyságot, mint lelkesültséget kíván a kodifikáció, a bírák számára készítendő jogszabályi matéria.)⁴⁶ A határozott többség gyorsan kialakult.

Ezzel a nyilvánosságvita le is zárult. A választmány a régi rend szerint tartotta üléseit. Az alválasztmány, melynek üléseit Deák a várbeli, Uri utcai Horváth-ház első emeletén lévő lakásába szervezte, nem a választmányra vonatkozóan megállapított tárgyalási rend szerint tartotta meg ezeket. Deák lakásának ajtaja nyitva állt az érdeklődők előtt, ahogy Pulszky Ferenc fogalmazott: „Üléseinkben sokszor volt látogatónk, kezdetben Dessewffy Aurél, Andrásy Józsi, Barthyány

⁴³ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 01.) 191.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Jegyzőkönyv 1843.* (1841. 12. 01.) 3–4.

⁴⁶ *Feljegyzések 1843.* (1841. 12. 01.) 191.

Lajos, Széchenyi, vásárok alkalmával vidéki volt követek.”⁴⁷ Alkalmanként még Kossuth is betért a tanácskozásokra. A magánlakásjellegből következően ez nem lehetett az a nyilvánosság, amelyet az ellenzék a választmány ülésein szeretett volna, amely alkalmas az érdeklődők meggyőzésére, de a pártok vezéralakjainak tájékoztatására megfelelt.

A választmány és a börtönügyi alválasztmány nem térhetett ki a közép-kortól örökölt büntetés-végrehajtási nyilvánosság eltörléséből fakadó kérdések elől. A nyugat-európai fejlődéshez hasonlóan (legalábbis a büntető tervezetek koncepciójában) a halálbüntetés kiiktatásával a büntetés-végrehajtás feladatait szinte teljes egészében a börtönügyre terheltek. Ez azért sem volt egyszerűen kezelhető kérdés, mert a szabadágvesztés maga is alapvető változásokon esett át a felvilágosodás követelményrendszerének megfelelően. A nyilvános büntetés-végrehajtás nem nyilvános büntetés-végrehajtássá lett. A tömlöcből modern börtönné alakuló intézményi háttér még csak megoldotta volna önmaga problémáját, hiszen a tömlő is csak nagy erőfeszítésekkel tartotta fenn korábban „nyilvánosságát”: közmunkára hajtással, hivatalos koldulásra kényszerítéssel, a súlyosításként kiszabott testi büntetések nyilvános végrehajtásával. Ezek elhagyása nem jelentett gondot. Annál inkább a megelőző korok praxisából örökölt, a büntetőteória és jogpolitika által ugyan általában elítélt, funkciójában mégis megkövetelt nyilvánosság. A börtön jellegéből fakadóan a nyilvánosság magában a büntetés-végrehajtási intézetben kevésbé jelenhetett meg.

A bűn elítéléséről és a büntetés bizonyosságáról szóló üzenetnek el kellett jutnia a társadalomhoz, ami megkövetelte a büntetés-végrehajtás korszerű kommunikációját. Hiszen a végrehajtás színhelye a kulisszák mögé, a publikum szemei elől elzárt intézet magas falai közé került.⁴⁸ A büntetőpolitika ezt részben a peres eljárások nyilvánosságának felélesztésével kísérelte meg megoldani, részben a büntetés-végrehajtási intézetek építészeti külsőségeiben, tervezett és létesítményeikbe tagolt objektumok üzenetével próbált a korábbi nyilvános büntetés-végrehajtás helyettesítőjévé válni. S a börtönépületek mint jelképhordozó konstrukciók igyekeztek a megváltozott körülményeik között megváltoztatott módon közvetíteni a jogpolitikai tartalmakat a közvélemény felé.⁴⁹ A börtönarchitektúra egyik fontos feladata lett a büntetés-végrehajtási intézetek külső megjelenését úgy alakítani, hogy az létében, megjelenésében hordozza a visszarettentés eszméjét, magában foglalja a pszichológiai fantázia

⁴⁷ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Budapest, Ráth Mór, 1880. 198–199.

⁴⁸ Thomas Nutz: *Strafanstalt als Besserungsmaschine. Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft, 1775–1848. Ancien Régime, Aufklärung, und Revolution*. München, R. Oldenbourg, 2001. 62.

⁴⁹ Nutz (2001): i. m. 65.

eszköztárát.⁵⁰ Olyan benyomást kellett a társadalom nem érintett tagjaiban kelteni, hogy az visszatartó erejű legyen. Ezt a célt szolgálták a komor, szürke vagy fekete színre festett falak, a kicsi, sűrűn rácsozott ablakok, a hatalmas bejárati acélajtók és záruk, a felügyelőtoronyok, a magas, várra emlékeztető erődfalak – mind a fogvatartottak elzárt, korlátozott és keményen szabályozott életének bizonyítékai.⁵¹ Ez a megközelítés azonban Deákékát kevésbé foglalkoztatta. Ugyan a teória nyomaira rábukkanunk az építészek által beadott pályamunkák indoklásában,⁵² a törvényjavaslatok vitáiban azonban nem szerepelt szempontként.

Miképpen az a német és francia tudományosságban intenzíven munkálkodó törekvés sem, amely a korábbi büntetés-végrehajtási formák és rituálék lehetséges helyettesítésére a nyilvánosság pótlását ajánlotta. Plakátok, feliratok, jelzések és jelképek alkalmazását javasolták a büntetés társadalmi kommunikációjára. Ennek kapcsán bukkant föl a börtönbüntetés „közszemlére” tétele is. Louis-Michel le Peletiert ötlete volt a „nyílt napok” bevezetése, melyeken meg lehetne nyitni a börtönök kapuit a civil lakosság előtt. Lehetővé kellene tenni, hogy a nép lássa a bűnhődő elkövetőket „fájdalmas vackukban”. A javaslat tartalmazta a zárka ajtaja fölött a bűnös nevének nagybetűkkel bevésést, mindenki számára olvasható megjelenítését, ugyanígy az általa elkövetett bűncselekményét és az ítéletben meghatározott szabadságvesztés-büntetés időtartamát. Jacques Pierre Brissot pedig az ifjakat kötelezte volna börtönlátogatásra, hogy láthassák a börtönökben fogva tartottak nehéz sorsát.⁵³

Miután a választmány tárgyalásain állásfoglalás született a magányrendszerű büntetés-végrehajtásról,⁵⁴ a büntetés-végrehajtási intézetek nyilvánosságának kérdése is lezáródott. A magányrendszer lényege ugyanis eleve ellenkezett a börtön mindenféle „kinyitásával”. A választmány mindjárt a vita kezdetén egyértelműen definiálta a polémia alapját képező két börtönrendszer (a magány- és a hallgatórendszer) mibenlétét. Ennek értelmében „a magány rendszer szerint rendezett fogházakban a fogoly éjjel nappal külön rekeszben tartatik”.⁵⁵ A Philadelphiában

⁵⁰ Mezey Barna: A modern büntetés-végrehajtás építészeti kezdetei és szimbólumrendszerének kialakulása. In Takács Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, Gondolat, 2020. 425.

⁵¹ Heinrich Balthasar Wagnitz: *Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland. Nebst einem Anhang über die zweckmässigste Einrichtung der Gefängnisse und Irrenanstalten. I–II*. Halle, Johann Jacob Gebauer, 1791. I. 38.

⁵² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Regnicolaris Levéltár, N. 95. Archivum regni 1222–1988. Lad 44. Az 1840. évi V. törvénycikk által a büntető javító rendszer kidolgozására kiküldött választmány, 1840–1844.

⁵³ Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, Gondolat, 1990. 153.

⁵⁴ *Jelentés 1843*. 4.

⁵⁵ *Jegyzőkönyv 1843*. (1841. 12. 11.) 7.

kidolgozott rezsim a fogvatartottak teljes elszigetelését követelte meg, ami kizárta a rabok és a külvilág bármiféle kapcsolattartását, hát még az idegen érdeklődők csapatos látogatásait. Mire a modell magyarországi elfogadására sor került, abban már a teljes izolációt enyhébb formára cserélték. A kritikusai által sokszor hivatkozott pszichés problémák pedig szintén oldhatók, például, ha „a magány elzárás az igazgató, orvos és lelkész látogatásai által enyhíttetik”.⁵⁶ A Peletiert vagy Brissot által javasolt „nyilvános elzárás” akár csak indítvány szintjén történő beterjesztése a választmány tárgyalásai során senki részéről fel sem vetődött.

A rendi tömlöc kérdését éveken át a büntetőügyi reformok szimbólumává avató szakmai-politikai áramlat a sikertelen országgyűlési vitát követően elveszítette ugyan érdeklődését a börtönrendszer kialakítása, a büntetőszisztéma megújítása iránt, de feledhetetlen emléket hagyott az utókorra. Az 1843. évi büntetőjogi és börtönügyi javaslatok szakaszai ugyanis komplex módon fogták egybe az ellenzék politikai követeléseit, a büntetőszakmai igényeket és a szabadságvesztés reformjára vonatkozó elképzeléseket. Bennük a reformkori szabadelvű követelések nagy része megjelent, még ha áttételesen, még ha szakpolitikai köntösben is, egyfajta foglalatát adva a kor eszméinek.

⁵⁶ *Jegyzőkönyv 1843.* (1841. 12. 13.) 8.

Irodalomjegyzék

- Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése.* Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843. A / Első rész. A büntettekről és büntetésekről.
- Az országos választmány XIX-ik ülése November 19-én 1842-ik esztendőben. Az országos Választmány I-ső ülése december 1-ső napján 1841-ik esztendőben. Jegyzőkönyv az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött és folyó 1841-ik év November hónap 28-ra összehívott országos Választmány üléseiről. (Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének D/ melléklete).* Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843.
- Balogh Elemér: A modern büntetőjog és a polgári átalakulás kapcsolata. In Balogh Elemér – Sarnay Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2004. 187–198.
- Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI–XVII. századi török háborúk korában. In Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Budapest, KJK, 1971.
- Fayer László: *A magyar büntető törvény kézikönyve. I.* Budapest, Franklin Társulat, 1900.
- Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* Budapest, MTA, 1902.
- Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest, Gondolat, 1990.
- Mezey Barna: A modern büntetés-végrehajtás építészetének kezdetei és szimbólumrendszerének kialakulása. In Takács Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai.* Budapest, Gondolat, 2020. 419–443.
- Nutz, Thomas: *Strafanstalt als Besserungsmaschine. Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft, 1775–1848. Ancien Régime, Aufklärung, und Revolution.* München, R. Oldenbourg, 2001.
Online: <https://doi.org/10.1515/9783486832723>
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom.* Budapest, Ráth Mór, 1880.
- Szabó András: Deák Ferenc büntetőjogi nézetei. In Szabó András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete.* Budapest, Akadémiai, 2003.
- Szalay László: Előszó. In Carl J. A. Mittermaier: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, Heckenast, 1843.
- Szemere Bertalan: *Terve egy építendő javító-fogháznak a' magány-rendszer' elvei szerint.* Kassa, Werfer Károly, 1838.
- Wagnitz, Heinrich Balthasar: *Historische Nachrichten und Bemerkungen über die merkwürdigsten Zuchthäuser in Deutschland. Nebst einem Anhang über die zweckmässigste Einrichtung der Gefängnisse und Irrenanstalten. I–II.* Halle, Johann Jacob Gebauer, 1791.